

Bjørn Olav Nordahl
Lars-Erik Nygaard

Sprøytet galskap

Publisert i Dagens Næringsliv
3. september 2005

Dagens Næringsliv
Pb 1182, Sentrum
0107 Oslo
Tlf 22001000

a) Et tilfeldig møte

Ettermiddagen 16. mai 2005 er riktig sur på Tromøya utenfor Arendal. Ned fra nabohuset kommer en kar for å hilse på. Det er lite ved mannen som tilsier at han ruger på en historie som skal vise hvordan internasjonal kjemiindustri brukte FN-systemet for å markedsføre nye ukjente høypotente, uprøvde giftstoffer i Afrika, og hvordan FN-systemet villig lot seg bruke.

Mannen er iført shorts. Bena er brune. Hudfarge og antrekk blir kommentert rundt kaffebordet. Mannen presenterer seg: Baard Johannessen. Han er nettopp kommet tilbake fra en rundreise i vest-Afrika. Fra en studietur sammen med en representant fra Utenriksdepartementet. Tema har vært bekjemping av svermende gresshopper.

Gresshopper fremstår som en ganske eksotisk spesialitet, særlig når du er bosatt og arbeider fra en husklynge på Sørlandet. Spørsmål besvares med iver og pedagogisk sans. Det kommer frem at han har tilbrakt flere år i Afrika på 1990-tallet som gresshoppeforsker, finansiert med norske bistandsmidler. Han forteller opprømt om sine funn. Han har testet ulike sprøytemidler, kombinert dem og oppnådd full effekt med en kraftig reduksjon i giftdosene. Funnene skal inngå i en vitenskapelig avhandling. Som ennå ikke er fullført. Johannessen blir åpenbart mer reservert når temaet "tidsbruk" kommer opp.

Reservasjonen er tilsynelatende lett å forstå. Å fortelle hvordan man har brukt millioner av norske bistandsmidler uten at noe skriftlig er kommet ut av det, tjener sjelden til egen ære. Johannessen har synlig ubehag ved historien. Særlig når samtalen dreies inn på spørsmål om miljøvern og bruk av store mengder potente sprøytegifter i u-land. Han forteller om franske kjemiprodusenter, tette forbindelser mellom FN-tjenestemenn, lokale embetsmenn og industriens representanter, milde gaver og tilsynelatende ukonvensjonelle metoder for å oppnå godkjenning av sprøytemidler.

Johannessens historie virker som en svært fantastisk forklaring på hvorfor han ikke har fullført sitt forskningsprosjekt. Den forutsetter at en norsk forskers beskjedne arbeid i Afrika skal oppleves som så problematisk for fransk kjemiindustri at den franske stat involveres og tjenestemenn høyt oppe i FN-systemet engasjeres for å gripe inn. Det ville normalt vært fristende å avskrive beretningen som en vidløftig konspirasjonsteori fra en ung nordmann med forklaringsbehov. Men det er noe ved hans omgang med elementene i historien som tyder på historien rommer noe mer.

To dager senere oppsøkes Johannessen igjen. På forespørsel leter han frem dokumenter han tidligere har omtalt, og skriver ned noen internettlenker der deler av historien hans kan bekreftes. Vel hjemme i redaksjonen studeres dokumenter. Lenkene sjekkes. En rekke tilsynelatende pussigheter identifiseres. Hver for seg er de så små at de ville gått upåaktet hen om man ikke hadde en historie å relatere dem til. Det aller meste av hva Johannessen har fortalt, er fortsatt ubekreftet. Men elementene kan godt være knyttet sammen på den måten Johannessen beskriver.

Det kanskje mest interessante funnet på dette tidspunkt er et brev, sendt fra den tyske statlige organisasjonen for u- og nødhjelp GTZ. I brevet viser GTZ til rykter om at FNs organisasjon for matvarer og landbruk, FAO, har gitt sin anbefaling til den franske sprøytegiften Fipronil i strid med råd fra eksperter. GTZ utber seg en forklaring i ganske krasse ordelag.

Brevet dokumenterer at introduksjonen av et sprøytemiddel har høstet både oppmerksomhet og sterke reaksjoner i det internasjonale fagmiljøet. Et sentralt element i Johannessens historie er dermed bekreftet.

Vi arrangerer et nytt møte med Johannessen. Møtet har tre hensikter:

- Bjørn Olav Nordahl er blitt involvert i prosjektet, og bør få Johannessens historie direkte fra kilden.

- En ny gjennomgang av historien vil åpenbare eventuelt manglende konsistens i forhold til tidligere versjoner.
- Sikre liste over sentrale aktører i fagmiljøet internasjonalt, FAO-systemet og alternativ ekspertise.

Under møtet advarer Johannessen om at det nok kan bli vanskelig å komme til bunns i saken. Dokumenter er forholdsvis lett tilgjengelig fra FAOs arkiver, men nøkkelpersoner innenfor gresshoppemiljøet er enten vanskelig tilgjengelige og/eller generelt pressesky. FAO-systemet er også kjent for å være lukket og den sentraliserte informasjonstjenesten er uhyre velsmurt.

Etter møtet beslutter vi å grave videre. Samtidig er vi veldig klar over at Baard Johannessens opplevelse av affæren synes å være temmelig traumatisk. Hans beretning består av en blanding av dokumenterbare fakta, inntrykk, egne opplevelser, følelser, resonnementer og spekulasjoner. På flere punkter er det vanskelig å skille det ene fra det andre. Det stiller ekstra strenge krav til ekstern bekreftelse av alle opplysninger.

b) Sentral problemstilling

Vår hypotese ble til under organiseringen av Johannessens opplysninger opp mot det vi hadde funnet i annen research. Da arbeidet ble startet for alvor, kunne hypotesen formuleres i fem ledd:

1. Den franske kjemigiganten Rhône Poulenc fremstilte et nytt, potent og kontroversielt giftstoff til bekjemping av skadedyr. Stoffet var det mest effektive sprøytemiddelet siden de svært miljøskadelige stoffene DDT og dieldrin ble forbudt, og hadde derfor et voldsomt potensial i et enormt internasjonalt marked
2. Rhône Poulenc var opptatt av å få introdusert giftstoffet så raskt som mulig og på en måte som gir høyest mulig troverdighet for minst mulig kostnad.
3. Rhône Poulenc brukte ”venner” på innsiden av FAO for å få FN-organisasjonen til å gå god for sprøytemiddelet på tross av advarsler fra eksperter, manglende erfaringer og ingen utprøving i stor skala.
4. Rhône Poulenc sørget samtidig for å bruke sine FAO-kontakter til å fjerne hindringer som sperret for introduksjonen av Fipronil. En av hindringene var Baard Johannessen som forsket på alternative metoder og om var finansiert av norske bistandspenger.
5. Norske bistandspenger er brukt i introduksjonen av Fipronil. Dette til tross for uttrykt norsk motstand mot sprøytemiddelet og uttalte reaksjoner mot prosessen der FAO gikk god for sprøytemiddelet.

Vi opplevde denne hypotesen som viktig å følge videre – av flere årsaker:

- FN og FN-organisasjoner som FAO er avhengige av høy tillit, og må opptre med både integritet, uavhengighet, åpenhet og på grunnlag av strengt faglige vurderinger for å kunne agere i alle deler av verden og i samarbeid med alle former for regimer.
- Særlig i forhold til u-land er FN-organisasjoners skikkelighet av vital betydning. På områder som de FAO beskjeftiger seg med, fungerer FN-organisasjonen ikke bare som pengebinge og bistandsyter, men også som faginstans på felt der u-landene mangler egen ekspertise og/eller institusjoner, for eksempel innen godkjenning av sprøytemidler og gjennomføring av operasjoner i stor skala.
- Samtidig utgjør FAO og gresshoppesvermer en snarvei til store markeder for den internasjonale kjemiske industrien.
Sprøytegifter mot gresshopper utgjør en marginal og høyst uforutsigbar del av produsentenes omsetning. Bekjempning av gresshoppesvermer er først og fremst et utstillingsvindu. Gresshoppesvermene er spektakulære, uappetittelige, fryktinngytende og

har i tillegg en bibelsk dimensjon. Den produsenten som kan ta knekken på uvesenet effektivt og redde avlingene for fattige bønder i Afrika, ligger an til internasjonal heltestatus – som få våger å problematisere. Høyt profilert dokumentasjon av effektivitet mot gresshopper gjør det lettere å selge virkestoffet i andre større, og mer stabile markeder innenfor jordbruk og husdyrhold. En lansering av et nytt insektmiddel gjennom en gresshopperkampanje er altså gull verdt, men kan kun oppnås ved at FAO tar i bruk middelet i stor skala.

- Hypotesen vi satt med berørte sentrale problemer ved FNs virksomhet som aktør mellom mennesker i nød og internasjonal industri. Vår problemstilling dreide seg om hvorvidt stater og deres innbyggere – både på mottaker og donorsiden – kan ha tillit til at FN opptrer på menneskehetens vegne og ikke tjener enkeltaktørers særinteresser.
- Norge har besluttet å kjøre mest mulig av sin bistand gjennom FN-organisasjoner. Bakgrunnen er et ønske om å få mest mulig effekt av norske bistandsmidler, og samtidig støtte FN som organisasjon og internasjonal aktør. Vår hypotese dreide seg også om hvordan FN-systemet forvalter den norsk tillit og penger.

Vi startet arbeidet med en forholdsvis generell tilnærming fra flere angrepsvinkler:

*Fipronil – egenskaper, kjemisk oppbygging, bruksområder, erfaringer med bruk, eierskap, spredning i verden.

*Rapporterte skadevirkninger – søksmål, rapporter, endring i bruk.

*FAO – organisering, prosedyrer for godkjenning av sprøytemidler, tjenestemenn og deres bakgrunn, rapporter fra utvalg, donorlister.

*Norsk engasjement i gresshopperbekjempning – norske fageksperter og deres erfaringer med kjemiindustrien, bevilgninger, rapporter fra norsk samarbeid med FAO.

Fipronil

Materialet vi fant rundt Fipronil skapte raskt et inntrykk av et meget potent giftstoff. Vi kom under vær med at Rhône Poulenc hadde arbeidet meget hardt for å få utbredt stoffet over hele verden, men at FAO hadde vært inngangen til særlig det afrikanske markedet. Antall land som tok i bruk Fipronil etter at FAO hadde anbefalt stoffet brukt mot gresshopper, sto i en åpenbar kontrast til mangelen på utprøving og kunnskaper om miljømessige konsekvenser.

Flere kilder, blant dem rapporter og notater fra nasjonale plantevernmyndigheter og forskermiljøer, ga en innføring i den kjemiske sammensettingen av Fipronil. Svært mye av faglitteraturen lå på et meget høyt – og for oss vanskelig tilgjengelig nivå. – To forhold sto igjen for oss som særdeles viktig:

*Virkemåten gjorde at Rhône Poulenc hadde en spesiell utfordring i markedsføringen av stoffet. Fipronil virker forholdsvis langsomt. Dødeligheten på gresshopper og andre skapninger er lav umiddelbart men øker kraftig med tiden.

I gresshopperbekjemping er det ansett som svært viktig at sprøytemidlene virker raskt og effektivt. Når enorme landområder skal sprøytes er det ansett som vesentlig at man raskt kan notere full effekt før materiell og personell flyttes til et nytt område. Ansvarlige myndigheter har behov for å demonstrere handlekraft gjennom umiddelbare resultater. Dessuten er umiddelbar effekt ansett som svært viktig for motivasjonen til sprøytemannskapene.

Behovet for rask synlig effekt har gjort at regjeringer, særlig i Afrika, flere ganger har rekvirert sprøytemidler de vet ofte bare slår ut gresshoppene raskt, men ikke tar livet av dem.

*Fipronils virkestoffer – ”mother compounds” var kjent og testet ut. I bruk viste det seg raskt at Fipronil utvikler såkalte metabolitter etter sprøyting. Under påvirkning av sollys utvikles Fipronils basisstoffer et nytt stoff – fipronildesulfinyl – som er mange ganger så giftig som de opprinnelige stoffene – og som beholder virkningen over lang tid. De miljømessige konsekvensene kan fort bli enorme, og ingen, ei heller Rhône Poulenc kjente til mulige konsekvenser for miljø og insektsliv i områder som var sprøytet. Fipronil var en potensiell miljøbombe – og FAO visste det svært tidlig.

Skadevirkninger

Flere søk på internett viste at søksmålene mot produsenten av Fipronil sto i kø. Birøktere i Frankrike, krepsefiskere i USA, kjæledyr-eiere i Australia; alle hadde brukt sprøytemidler basert på Fipronil eller drev næringsvirksomhet som ble påvirket av andres bruk av Fipronil. Alle viste til dramatiske konsekvenser direkte knyttet til Fipronil. Referater fra rettsaker og forlik viste at produsenten innrømmet ansvar og betalte erstatning.

Vi fant også ut at godkjenningen av Fipronil var blitt trukket tilbake i flere land etter hvert som skadevirkninger ble oppdaget. I landene som fortsatt tillot bruk av Fipronil ble klare og strenge begrensninger lagt på bruk og dosering. Verdt å merke seg var at FAO, på tross av at FN-organisasjonen fortsatt anbefaler Fipronil, selv har sluttet å bruke giften.

Den kanskje mest interessante rapporten fant vi i en populærversjon under tittelen ”Poisoning an island”. Rapporten omhandlet storstilte forsøk med uhyre dramatiske resultater i forbindelse med en omfattende kampanje mot gresshoppesvermer på Madagaskar i 1997-98. Populærversjonen viste til en langt mer vitenskapelig anlagt rapport, forfattet av to britiske forskere. Da vi omsider fikk tak i originalrapporten, festet vi oss særlig ved tre detaljer:

*Under kampanjen på Madagaskar ble Fipronil brukt for første gang som hovedsprøytemiddel.

*FAO ledet kampanjen

*Og FAOs team ble styrt av franskmenn. Teamet ble ledet av en tidligere ansatt ved instituttet som hadde bistått Rhône Poulenc i arbeidet med dokumentasjonen før Fipronil ble anbefalt i FAO. I teamet inngikk også en mauretansk ekspert, innleid av FAO. Han var identisk med mannen som i følge Baard Johannessen, hadde stukket kjepper i hjulene for det norske prosjektet i Mauretania.

FAO – organisering og prosedyrer

Vi oppdaget raskt to ting: For det første at FAO har et betydelig sett av instruksjer og prosedyrer. Prosedyrene blir av FAO løftet frem som en garanti for at FAO opptrer ansvarlig, uavhengig og i tråd med antatte og utrykte behov både hos donorland og landene som mottar bistand fra FAO.

Og for det andre at FAOs praksis ikke nødvendigvis samsvarte med instruksene og prosedyrene.

Det siste poenget kom tydelig frem under studier av FAO-dokumentene fra 1995/96 der Fipronil blir anbefalt første gang.

*De uavhengige ekspertene som foretok vurderingene for FAO avviste Fipronil av miljøhensyn. Reglene tilsa at Fipronil dermed ikke skulle få FAOs anbefaling.

*Rapporten der ekspertgruppens anbefalinger kom frem, ble holdt igjen i over ett halvt år uten at det ble begrunnet i rapporten. Rapporten kommer normalt ut kort tid etter ekspertgruppens møter

*Fire måneder før listen over anbefalte sprøytemidler ble publisert, bekreftet FAO-ledelsen overfor den tyske u-hjelpsorganisasjonen GTZ at Fipronil kom til å få FAOs anbefaling likevel. Rutinen er at tidligere lister over anbefalinger gjelder inntil ny liste er sendt ut.

*Det hadde ikke vært noe nytt møte i den uavhengige ekspertgruppen før Fipronil fikk FAOs anbefaling. Rutinen er felles møter i Roma der alt ned til tidsbruk er definert på forhånd.

*Rapporten røpet ingen ting av diskusjoner rundt Fipronil i ekspertgruppen. Reglene og praksis tilsier at alle detaljer fra møtene i ekspertgruppen refereres, herunder hvem som hilser hvilke gjester velkommen.

Studier av senere rapporter fra FAOs uavhengige ekspertgruppe ga ytterligere én interessant informasjon: Selv om Fipronil forble inne på listen over anbefalte sprøytemidler, ble doseringene redusert flere ganger, inntil gruppen i 2004 begrenset sin anbefaling til et meget begrenset bruksområde – og da under streng kontroll. Dette ga oss en indikasjon på at introduksjonen av Fipronil opprinnelig må ha vært noe prematur – i beste fall.

Våre studier av FAO åpenbarte i tillegg en organisasjonsstruktur som gjorde at svært mye innflytelse var samlet hos et svært lite antall mennesker. Når det i tillegg eksisterer et sett uformelle prosedyrer for saksbehandling som avviker fra det foreskrevne, er to viktige forutsetninger for korrupsjon tilstede.

En av de sentrale personene i FAOs gresshoppe-gruppe ordnet engasjementet for Baard Johannessen. Han var også til stede og trakk i tråder i forbindelse med Fipronils introduksjon, og han viste seg å være forbindelsesleddet mellom mange aktører, både i ekspertmiljøet og i sprøytemiddelindustrien. Vi fikk aldri tak i vedkommende. Han er pensjonert, og lever tilbaketrukket i Afrika. Derfor er han ikke omtalt i artikkelen. Men han var indirekte til stor hjelp. Hans tilstedeværelse i ulike situasjoner og bekjentskapskrets var nyttig for å avdekke bånd mellom særlig industrien, land som mottok hjelp fra FAO og det internasjonale fagmiljøet.

Norsk engasjement

Referanselisten i flere rapporter, vitenskapelige publikasjoner og UD ledet vår oppmerksomhet i retning av et lite, men internasjonalt vel anerkjent fagmiljø for gresshoppebekjemping i Norge.

Norge har vært en betydelig aktør innenfor gresshoppebekjempning. Siden midt på 1980-tallet har Norge brukt rundt 100 millioner kroner til dette formålet. Pengene ble først bevilget gjennom humanitære aksjoner. De siste årene har det vært norsk politikk å overlate til FAO å finne den beste anvendelsen av gresshoppe-støtten. UD hadde problemer med å redegjøre for eksakt hvor mye som er bevilget til FAOs programarbeid og konkrete aksjoner. UDs statistikk, sammenholdt med opplysninger fra det norske fagmiljøet og FNs donordatabase ga oss et ganske presist tall. I tillegg fikk vi dokumentert at Norge hadde bidratt økonomisk til FAOs skandaleombruste sprøyteaksjon på Madagaskar i 1997-98, der Fipronil ble brukt i full skala for første og eneste gang.

Ett kjennetegn for det norske ekspertmiljøet var interessen for, og troen på alternativ bruk av sprøytemidler for å skåne miljøet mest mulig. Et annet var at miljøet var preget av distanse til sprøytemiddelindustrien. I andre land som har egen sprøytemiddelproduksjon var hadde ekspertmiljøet ofte vært involvert i forskning, utvikling og utprøving av sprøytemidler på oppdrag for industrien.

Ekspertene vi snakket med hadde alle vært involvert i en prosjekter der de var kommet i kontakt med sprøytemiddelindustrien. Et påfallende trekk var at samtlige kunne fortelle om opplevelser med påtagelig velvillige representanter for sprøytemiddelindustrien. Rhône Poulenc ble nevnt konkret av en kilde. Flere hadde vært utsatt for regulære forsøk på bestiklinger. Opplysningene indikerte at en korrupsjonskultur var godt innarbeidet i sprøytemiddelindustrien over mange år.

Den fremste ekspertten Preben Ottesen ved Statens Folkehelseinstitutt, hadde vært fagkyndig medlem av norske delegasjoner til flere gresshoppekonferanser i FAO. Han

beskrev flere påfallende episoder, blant annet der Rhône Poulencs egne folk hadde opptrådt som medlemmer av tilsvarende franske FAO-delegasjoner. Samrøret var altså et faktum. Han ga oss rapporter der han hadde advart norske myndigheter ved utenriksdepartementet om mulig korrupsjon i møte mellom FAO og sprøytemiddelindustrien. Rapporten forelå før FAO ga Fipronil sin anbefaling.

Foreløpig oppsummering

Våre funn så langt var ikke egnet til å utelukke at korrupsjon kunne ha foregått da FAO ga sin anbefaling til Fipronil. Og dersom anbefalingen var et resultat av korrupsjon, ville norske interesser være direkte berørt. Mye av det Baard Johannessen hadde opplevd under sitt opphold i Afrika ville utgjøre elementer i et forklarlig mønster. I tillegg ville norske bistandsmidler gått rett i lomma på en fransk sprøytemiddelprodusent med hjelp fra høyt betrodde tjenestemenn i FN-systemet. For eksempel to millioner kroner bevilget av Norge til sprøytekampanjen på Madagaskar i 1997-98.

Indisiene ble først og fremst en oppmuntring til videre leting. En korrupsjonskultur oppstår over tid. Følgelig måtte det være mulig å finne andre vitnesbyrd om irregulære forbindelser mellom personer med innflytelse i FAO-systemet og kjemiindustrien.

Det videre arbeid

Fire grupper mennesker pekte seg raskt ut som nødvendige å snakke med.

**GTZ – Tysklands svar på Norad.* Er en av de ledende aktørene i gresshoppebekjemping i verden. Vi satt på deres brevveksling med FAO-ledelsen om introduksjonen av Fipronil. Fra Preben Ottensens rapporter visste vi at ledende tyske eksperter hadde reagert på nære bindinger mellom Rhône Poulenc og franske offisielle representasjoner inn i FAO-systemet. Tyskerne hadde en representant i det uavhengige ekspertutvalget helt frem til møtet der Fipronil ble lansert, men hadde mistet plassen uten at FAO hadde begrunnet dette. Tyskerne antydte at årsaken kunne være en åpen konfrontasjon med Rhône Poulenc tidligere samme år.

*Harold van der Valk – hyppig brukt av FAO som innleid ekspert, og sekretær i FAOs uavhengige ekspertgruppe for sprøytemidler. Sto som offisiell avsender av rapporten der Fipronil første gang ble anbefalt.

*Eric Planchon og Georges Bruge – anførere i Rhône Poulencs Fipronil-kampanje. Foruten å ha vært de sentrale personene inn mot FAO, var det ingen andre vi fant som kunne redegjøre for kontakten mellom Rhône Poulenc og FAO og FAOs korps av eksperter. Rhône Poulenc hadde fusjonert med andre selskaper, og Fipronil var i mellomtiden solgt via Bayer til BASF i Tyskland. Å finne arkiver eller andre kilder på produsent-siden fremsto derfor som svært vanskelig.

*FAOs ledelse i Roma. Den mest sentrale personen i FAOs gresshoppe-administrasjon var som nevnt gått av pensjon. De gjenværende hadde åpenbart et forklaringsbehov, slik vi så det. Vi var også åpne for at klønet håndtering av prosedyrer ikke nødvendigvis behøvde å skyldes korrupsjon. Dessuten hadde FAO-ledelsen en åpenbar rett til samtidig imøtegåelse.

Vi vurderte om vi kunne nøye oss med telefonintervjuer og epost-korrespondanse, men fant ut at vi burde reise og møte flest mulig kilder ansikt til ansikt. Den viktigste begrunnelsen var de advarsler vi på forhånd hadde fått, blant annet fra Baard Johannessen. Dersom vi sto overfor vitenskapsmenn og forskere med journalist-skepsis og offentlige tjenestemenn med sedvanlig reservasjon mot å snakke med pressefolk, ville vi trolig få lite ut av telefonsamtaler. Dessuten; dersom det var hold i våre hypoteser, hadde disse folkene sittet på potensielt

sprennstoff i lang tid. Sannsynligheten for at de ville foretrekke å bevare tausheten og heller se fremover, var absolutt til stede.

For oss var det også viktig å underbygge inntrykket av at saken var viktig, og at kildene var viktige for saken – så viktige at vi tok den lange reisen for å snakke med dem. Slikt skaper erfaringsmessig mer velvilje enn å forstyrre folk med telefoner og lange eposter. I tillegg kommer alle fordelene med direkte intervjuer, som muligheten til å lese og bruke kroppsspråk og lignende.

Vi reiste først til GTZ, og tilbrakte nesten en hel arbeidsdag i deres hovedkvarter. I tillegg til omfattende opplysninger om gresshoppebekjempning i regi av FAO og andre organisasjoner, fikk vi nye eksempler på korrupsjonsfremstøt fra industriens side. Vi fikk også nye vurderinger av sentrale personer og prosesser knyttet til FAO og introduksjonen av Fipronil.

Men aller viktigst var en episode de kunne berette om: GTZ-ledelsen var blitt oppsøkt av en delegasjon fra Rhône Poulenc Agro med direktør Eric Planchon i spissen kort tid etter at Fipronil offisielt hadde fått FAOs anbefaling. Med seg hadde franskmennene to dokumenter av fortrolig karakter. Det ene var en telefax sendt fra GTZs hovedkvarter, og adressert til et navngitt medlem av den tyske offisielle delegasjonen til et møte i FAO. Det andre var et konfidensielt brev sendt ledelsen i FAOs seksjon for plantevern. Tyskerne var fortsatt svært overrasket over at dokumentene hadde kommet kjemigiganten Rhône Poulenc i hende, og hadde ingen annen forklaring enn at ”noen” i FAO hadde lekket dokumentene for at Rhône Poulenc kunne bruke dem til å få Fipronil-motstandere til å tie stille gjennom trusler om rettslige skritt.

Vi reiste videre Nederland og møtte Harold van der Valk. Han bidro særlig med to viktige opplysninger. Den ene var at han ikke hadde noen anelse om hva som skjedde da Fipronil kom på FAOs liste. Dette var oppsiktsvekkende, fordi han var sekretær i ekspertgruppen og forfatter av rapporten der Fipronil ble anbefalt. Den andre opplysningen var at det forelå en omfattende rapport på skadevirkninger på miljøet ved bruk av Fipronil. Den omfattende undersøkelsen var bestilt og betalt av Rhône Poulenc, og gjennomført av et FAO-prosjekt i Senegal. Rapporten hadde fulgt med da Fipronil ble solgt videre via Bayer til BASF. FAOs uavhengige ekspertgruppe hadde bedt om å få innsyn i rapporten så sent som i 2004, men ble nektet innsyn av BASF.

Fipronil-rapporten ble bestilt på et tidspunkt da kritikken mot Fipronil og FAOs bruk av stoffet var som sterkest etter sprøytingen av Madagaskar. Grepet var tilsynelatende genialt:

- Ingen andre ville finne på å etablere et konkurrerende forskningsprosjekt så lenge FAO var involvert i den utøvende delen.
- Det ville være tilnærmet umulig å finansiere et konkurrerende prosjekt.
- Det fremste kompetansen innenfor testing av skadevirkninger lå i FAO-prosjektet, og ingen ville ventelig kunne komme opp med bedre og mer etterprøvbare svar enn de som gjennomførte prosjektet.
- Og når resultatene forelå, kunne produsenten av Fipronil som eier av undersøkelsen, selv bestemme om resultatene skulle offentliggjøres.
- Uansett ville Fipronil på dette tidspunktet være så innarbeidet at de verste skadevirkningene av en negativ rapport ville kunne begrenses.

Vel hjemme prøvde vi våre funn og signaler opp mot internasjonal ekspertise i korrupsjonsbekjempning, deriblant Transparency International og anti-korrupsjonsstiftelsen Tiri i Storbritannia. Vi fikk bekreftet at det vi mente var indikasjoner på en korrupsjonskultur oppfylte kravene til såkalte ”red flags” som korrupsjonsbekjempere verden over bygger på.

To bitre menn

Vår største utfordring skulle vise seg å bli å få Rhône Poulencs side av historien. Vi hadde to navn, men ingen adresser eller andre kontaktpunkter. Omfattende internett-søk ga ingen resultater. Selskapet som i dag har videreført virksomheten i Rhône Poulenc etter flere fusjoner, kunne ikke hjelpe. Til slutt fant vi et spor i en fransk, statlig forskningsinstitusjon som hadde utarbeidet underlagsmateriale da Fipronil ble godkjent. Direktøren mente å vite at Bruge hadde pensjonert seg og bodde i Lyon-distriktet i Frankrike, mens Eric Planchon hadde utvandret til Asia.

Nummeropplysningen i Frankrike ga oss en håndfull Georges Bruge-alternativer i, og rundt Lyon. Ett av dem viste seg å være riktig.

Georges Bruge var først lite villig til å snakke med oss. Vi presenterte prosjektet som primært en sak om FAOs prosedyrer og Fipronils vei gjennom systemet. Strategien var planlagt. Vi visste at Rhône Poulencs folk hadde vært svært oppbrakt over at de ikke hadde fått godkjent Fipronil som de ventet, og mente at dette skyldtes sabotasje i FAO og sprøytemiddelmiljøet. Vi visste også at de ikke hadde noe å skjule i forhold til korrupsjon. På det aktuelle tidspunkt hadde franske bedrifter ikke bare lov til å smøre utlendinger, men også skattefradrag for bestikklser.

Georges Bruge fortalte åpent om prosessen, navnga deres ”venner” i FAO-systemet, og hvordan både FAO-folk og fransk diplomati ble involvert for å sikre Fipronil godkjenning likevel. Svakheten ved deler av Bruges versjon var at en del baserte seg på gjengivelse av hva hans sjef Eric Planchon hadde fortalt ham.

Det var således maktpåliggende å spore opp Planchon. Vi antok at han oppholdt seg i Asia, og valgte å lete i tidligere franske kolonier. Det er i slike land Planchon hadde hatt størst suksess mens han jobbet i Rhône Poulenc.

Vi fant Planchon i Vietnam. Det franske handelskammer i landet hadde en mailadresse og et telefonnummer.

Planchon var på vakt og reservert. Besvarte knapt telefonhenvendelser, drøydte fælt med å svare på e-poster. Lovet å fortelle sin versjon dersom vi reiste ned til ham. Da vi tok ham på ordet, begynte han å trekke seg. Vi presiserte hva saken skulle dreie seg om, på samme måte som overfor Bruge. Planchon følte seg beroliget over at dette ikke bare var en ny ”drittsak” om Fipronil, et stoff han fortsatt hadde stor tro på.

Vi reiste til Vietnam. Møtet ble en ganske selsom affære. Planchon var bitter. Han fortalte om hvordan han hadde organisert en gruppe som skulle ”ta” Afrika med Fipronil, og hvordan han ufortjent var blitt motarbeidet av forskere og eksperter, folk Planchon fortsatt mente jobbet for Rhône Poulencs konkurrenter. For øvrig var innholdet i hans historie og hans opplysninger helt analoge med hva George Bruge hadde fortalt.

Selv om både Bruge og Planchon hadde beskrevet markedsføringsarbeid og pleie av bekjentskaper som etter norsk standard vil betraktes som smøring, måtte vi være forsiktige: Vi kunne ikke se bort fra at de kunne ha et motiv for å sverte Rhône Poulenc eller overtagende virksomheter. Selv om de begge hevder at de hadde sluttet frivillig i selskapet, hadde vi flere kilder på at de var blitt ofret da Rhône Poulenc skulle fusjoneres og gjøres lekker før en fusjon med tyske Hoechst.

Alle veier fører til Rom

Prosjektet var nå kommet så langt at bare tjenestemenn i FAO kunne fylle gjenværende hull i vårt materiale. Arbeidet med å få de rette personene i tale i utviklet seg til en slags måling av styrke mellom FAO og DN. Vi hadde en liste over FAO-folk vi ønsket å snakke med, delvis fordi de vi antok at de kunne svare best, og delvis fordi de kom til å få rett til samtidig imøtegåelse.

FAO ville ikke sette opp noen møter før de hadde fått våre spørsmål først. Vi svarte med å angi hvilke temaer vi ville drøfte, og gjentok hvem vi mente burde svare på våre spørsmål. Vi ba om å få møte de aktuelle tjenestemennene hver for seg, fordi vi antok at flere av dem kunne ha motstridende interesser. Dette gikk FAO ikke med på. Vi fikk et tidspunkt for et møte med personer i informasjonsavdelingen i FAO mente burde kunne gi oss svar, men uten at vi fikk navn å forholde oss til.

For oss innebar FAOs betingelser at vi måtte gi slipp på muligheten til å sette ulike tjenestemenns uttalelser opp mot hverandre. Vi måtte også gi slipp på "the element of surprise". På den annen side, kunne FAO ikke lenger skylde på at deres talspersoner ikke kunne vite og/eller huske det vi spurte om, i og med at de var forberedt.

FAO satte oss i stevne i et møterom i pressesenteret. De visste vi kom to personer, og stilte med langt flere personer. Flere av dem hadde åpenbart ikke annen funksjon enn å "virke mange". Deres mottakelse var ganske kald, formell og uvennlig. Fravær av servering og andre elementer som normalt brukes for å etablere et godt samtaleklima var påfallende. Vi tolket dette som uttrykk for behov for å fremstå med styrke og distanse.

På forhånd hadde vi sjekket dresskoden i FAO og omgangsformen. Vi valgte å kle oss og opptre ett hakk mer formelt enn det vi antok vi kom til å bli møtt med. De ulike temaene vi skulle igjennom var delt inn i klart definerte bolker. Vi fordelte ansvar for å føre samtalen og notere for hver bolke. Ved at én av oss til enhver tid kunne konsentrere seg om å stille spørsmål og samtidig registrere synlige reaksjoner, kunne den andre konsentrere seg helt og fullt om notatene. På den måten holdt vi trykket og tempoet oppe, selv om intervjuet foregikk på engelsk og behovet for presise notater var stort.

Vi definerte temabolkene såpass snevert at bare én, maks to tjenestemenn kunne svare per bolke. Dermed fungerte seansen som en serie separatintervjuer. Vi hadde fordelene som separatintervjuer under fire øyne gir. Samtidig hadde vitner i fleng på hva som ble sagt. Dermed skulle det mye til for å kunne påberope seg feilsitat etterpå.

Taktikken fungerte meget godt. Det ble uventet lett å finne huller i FAOs forberedte forklaringer og forsvarstaler. Etter seansen satt vi med bekreftelser vi ikke hadde ventet, og klare utsagn som dokumenterte FAOs forklaringsproblemer. I tillegg klarte vi å røyke ut hvem av tjenestemennene som hadde reagert på prosessene internt i FAO, og hvem som var mest opptatt av å dekke over. Vi plukket ut to av de vi anså som "hvite", og tok dem med på en fotoseanse etter at intervju-møtet var over. På tomannshånd kunne disse to fylle ut bildet betraktelig, og bidro med høyst relevant bakgrunns- og dybdemateriale, blant annet om den pensjonerte gresshoppe-lederens praksis for mottak av private gaver og andre ytelser.

Ståa da vi kom hjem fra Roma, var følgende:

Vår utgangshypotese var så godt som bekreftet. FAO hadde ingen andre og naturlige forklaringer på de prosessene vi hadde identifisert som mulige utslag av smøring.

Men bevis for at Rhône Poulenc faktisk bestakk tjenestemenn i FAO manglet vi fortsatt. Uten en slik bekreftelse ville vi ikke kommet over "Tilfeldig? Neppe"-nivået. Det anså vi som utilstrekkelig.

Hull i halsen

Allerede tidlig i prosessen hadde Baard Johannessen fortalt oss om en episode han hadde stuset over, men ikke satt i noen sammenheng.

Johannessens offisielle partner og formelle sjef i Mauretania, Mohamed Abdallahi Ould Babah, hadde gjort livet surt for nordmannen gjennom det meste av hans opphold i landet.

Johannessen og Ould Babah hadde endt i åpen konflikt flere ganger. Forholdet dem i mellom var preget av skepsis, manglende tillit og stadig jobbing for å hindre konflikter på diplomatisk nivå.

En meget varm dag møter Johannessen på Ould Babahs kontor. Ould Babah har nettopp kommet tilbake etter en lengre reise i utlandet. Han har på seg en høyhalset genser som vekker nordmannens nysgjerrighet. På et tidspunkt lener han hodet bakover og åpenbarer et ferskt operasjonsarr på halsen. Arrer er så ferskt at operasjonen må ha funnet sted på Ould Babahs siste reise.

Ould Babah har så langt Johannessen vet, ikke noen inntekt som tilsier at han kan ta seg råd til operasjoner i utlandet. Han undres over hvordan dette kan henge sammen.

Vi konfronterer George Bruge med spørsmålet. Han svarer raskt at man forsøker da å hjelpe venner så godt man kan. Vi ber ham presisere, og han forteller at Ould Babah er operert for en halslidelse i Frankrike, og at Rhône Poulenc fikset både sykehusinnleggelse, lege – og betaling for operasjonen. Det praktiske ble løst av Eric Planchon, i følge Bruge.

Bjørn Olav Nordahl konfronterer Planchon med samme historie under deres møte i Vietnam. Planchon bekrefter historien og detaljer som betalingen. Man hjelper ”venner” når de har behov, er også hans begrunnelse. Lars-Erik Nygaard får beskjed hjemme i Oslo så fort bekreftelsen foreligger. Da bekreftelsen kommer i Vietnam, er det sen kveld – lokal tid. I Europa og Afrika er det ettermiddag. Vi ringer Ould Babah før han får mulighet til å samordne forklaring med Planchon. Han forteller villig vekk om sine mange engasjementer i FAO, at han nå er på vei til å få fast stilling i FAOs sentrale stab og at han alltid har lagt stor vekt på å ha distanse til sprøytemiddelindustrien. Rhône Poulenc har han ikke hatt annet enn sporadisk, forretningsmessig kontakt med, sier han.

Vi konfronterer ham med utsagnene fra Bruge og Planchon. Ould Babahs tone blir en helt annen. Han erkjenner å ha tatt i mot operasjonen, og at alle praktiske arrangementer inklusive betalingen, ble ivaretatt av Rhône Poulenc. Han forsøker ikke lenger å legge skjul på et langvarig og nært forhold til felles glede og nytte med Eric Planchon.

Det settes strek for våre undersøkelser.

- Vi har ikke klart å dokumentere at Rhône Poulenc betalte for å få Fipronil inn på FAOs liste over anbefalte sprøytemidler.
- Men vi har dokumentert at prosessen har vært i strid med etablerte regler og prosedyrer, og at FAO ikke kan gi noen entydig forklaring på hvorfor.
- Vi har også dokumentasjon på at konfidensielle dokumenter, sendt inn i FAO-systemet har havnet hos Rhône Poulenc.
- Vi har bevis for at Norge som følge av alt dette, har endt opp med å finansiere kjøp og bruk av et giftstoff Norge aktivt har søkt å finne alternativer til, og har vært motstander av fra første dag.
- Vi har også bevis for at de samme personene som jobbet for å få FAOs anbefaling for Fipronil, har betalt en høyt betrodd embetsmann med nær tilknytning til de innerste kretser i FAOs gresshoppeprogram.
- Og vi vet at Baard Johannessens lokale sjef er Rhône Poulencs venn. En mann som på den ene siden forvalter ti millioner norske bistandsmidler der det forskes på lavdose-sprøytegift. Og på den andre siden får betalt private operasjoner av et selskap som har interesse i at lavdose-prosjektet aldri skal bli fullført.

I den videre oppfølgingen viser reaksjonene seg å være sterke – på flere hold. I FAO går alarmen raskt. Norske myndigheter blir tilskrevet raskt og uoppfordret. UD er ikke fornøyd, og stiller flere spørsmål. Eva Joly mener at saken bør etterforskes med tanke på påtale og straff. UD velger å ikke gå til anmeldelse. Begrunnelsen er at forholdene ligger såpass langt tilbake i tid. Den norske offisielle reaksjonen er likevel om mulig enda strengere overfor FAO. Pengestøtten kuttes, samarbeidet om langsiktig gresshoppe-arbeid som har stått sentralt i Norges forhold til FN i 20 år fryses.

Når UD får vite av DN at Ould Babah er i ferd med å få fast stilling i FAOs sekretariat, reagerer departementet prompte. Det gir klar beskjed om at ansettelse av en person som har mottatt slike ytelser fra kjemiindustrien er uaktuell med norske øyne, og at en ansettelse vil bli forfulgt overfor FNs generalsekretariat.

7. Tidsforbruk

Vi jobbet tilnærmet full tid på saken i to perioder; de første tre ukene av juni og de tre siste i august. En del dokumentasjon ble lest og gjennomgått på kveldstid. Men fordi prosjektet ble dratt ut i tid, med en sommerferie i midten, kunne vi gjennomføre arbeidet uten noe særlig bruk av overtid med unntak av utskrivningsfasen.

8. Spesielle erfaringer

Det grundige forarbeidet med sporing og lesing av fagstoff og rapporter viste seg å bli svært viktig. Selv om det meste av stoffet var vanskelig tilgjengelig og alt for komplekst til å kunne brukes i en vanlig avis, ga rapportene en god oversikt over ulike fraksjoner og deler av sprøytemiddel/gresshoppe-miljøet. I tillegg ervervet vi såpass mye kunnskap om sprøytemidler, prosedyrer og organisasjoner at vi kunne møte fagfolk anstendig forberedt. Det gjorde igjen at ingen kilder krevde anonymitet eller følte behov for å vokte sine uttalelser strengt. Alt i alt hadde vi bare én anonym kilde; den som ga oss kopi av skarpe brevvekslingen mellom GTZ og FAO.

En spesiell utfordring var også å knytte historien om det norske prosjektet sammen med historien om FAO og kjemiindustrien. Det var også en utfordring å knytte begivenheter midt på 1990-tallet opp mot nåtiden, og på den måten gi historien aktualitet. Uten denne koblingen hadde det neppe blitt noen sak, selv om materiene var spennende nok i seg selv.

Å stå overfor drevne, profesjonelle motparter byr ofte på store utfordringer dersom man ønsker å styre intervju situasjoner. I denne saken fikk vi dokumentert nødvendigheten av å planlegge intervjuer, disponere spørsmålsstillinger, gjette seg frem til/analysere forventet strategi fra intervjuobjekter – og til å bruke informasjonen man sitter med aktivt for å styre rundt forsvarsverkene til godt forberedte intervjuobjekter.

En siste erfaring som er verdt å nevne er den angrepne parts tilbøyelighet til å kreve lange leserinnlegg på trykk uredigert, på tross av at de har fått, og benyttet, retten til samtidig imøtegåelse. FAO var forholdsvis rakst frempå med et slikt innlegg som inneholdt påstander som var beviselig gale. Vår løsning var å svelge egne reaksjoner, og heller referere reaksjoner fra den annen part i konflikten på nyhetsplass; i vårt tilfelle UD.

Oslo, 18. januar 2006

Lars-Erik Nygaard

Bjørn Olav Nordahl